

Mezi strachem a přijetím

Novokřtění a předbělohorská Morava

Andrea Štěpánková

MASARYKOVA
UNIVERZITA

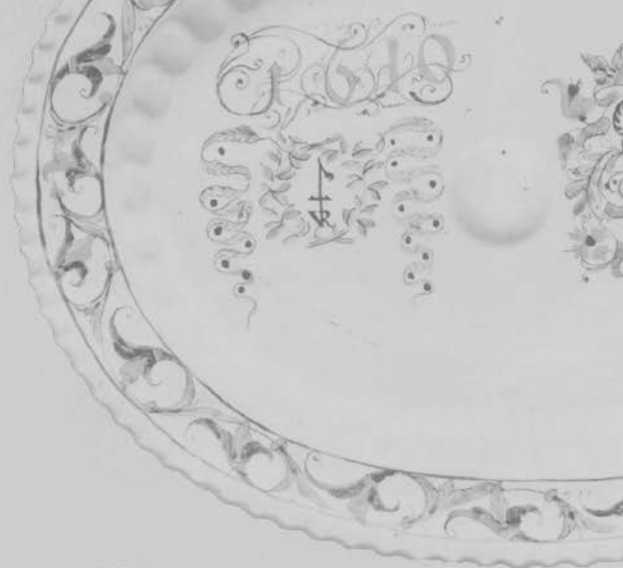

#537

OPERA FACULTATIS PHILOSOPHICAE
UNIVERSITATIS MASARYKIANAE

SPISY FILOZOFICKÉ FAKULTY
MASARYKOVY UNIVERZITY

MUNI
ARTS

Mezi strachem a přijetím

Novokřtění a předbělohorská Morava

Andrea Štěpánková

MASARYKOVA
UNIVERZITA

BRNO 2024

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Štěpánková, Andrea

Mezi strachem a přijetím : novokřtenci a předbělhorská Morava / Andrea Štěpánková. – Vydání první, elektronické. – Brno : Masarykova univerzita, 2024. – 1 online zdroj. – (Opera Facultatis philosophicae Universitatis Masarykianae = Spisy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity ; ISSN 2787-9291 ; 537) Anglické resumé

Obsahuje bibliografii a bibliografické odkazy

ISBN 978-80-280-0693-8 (online ; pdf)

* 276-726.6 * 276 * 27-674.5 * 27-67 * 364.624.4 * 364-786 * 338.4 * 322:27-67 * 27-662:3 * 930.2 * 930.2:001.891 * 2-6+316.72/.75 * (437.32) * (048.8) * (0.034.2:08)

– anabaptisté – Česko – 16.-17. století
– anabaptismus – Česko – 16.-17. století
– náboženská perzekuce – Česko – 16.-17. století
– interkonfesijní vztahy – Česko – 16.-17. století
– sociální vyloučení – Česko – 16.-17. století
– sociální integrace – Česko – 16.-17. století
– ekonomické činnosti – Česko – 16.-17. století
– křesťanství a politika – Česko – 16.-17. století
– křesťanství a společnost – Česko – 16.-17. století
– historické prameny – 16.-21. století
– historický výzkum
– Morava (Česko) – náboženské a kulturní poměry – 16.-17. století
– monografie
– elektronické knihy
271/279 - Křesťanské církve, sekty, denominace [5]

Recenzovali: doc. PhDr. Josef Hrdlička, Ph.D. (Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích)
Mgr. Jiří Just, Th.D. (Historický ústav AV ČR)

Na obálce využity motivy barevných fotografií:

PAJER, Jiří: *Novokřtěnecké fajánse z Moravy 1593–1620: Soupis dokladů z institucionálních a privátních sbírek*. Strážnice 2011.

Fotografie on-line dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Hab%C3%A1nsk%C3%A1_faj%C3%A1ns [cit. 10.12.2024]. Licencováno pod CC BY-SA 4.0, licenční podmínky dostupné z: <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>

© 2024 Masarykova univerzita, Andrea Štěpánková

ISBN 978-80-280-0693-8

ISBN 978-80-280-0692-1 (brožováno)

ISSN 1211-3034 (print)

ISSN 2787-9291 (online)

<https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.M280-0693-2024>

Obsah

PROLOG: NOVOKŘTĚNCI – KONTINUITA, ČI DISKONTINUITA STEREOTYPŮ?	7
1 ÚVOD	11
1.1 Literatura a stav bádání	13
1.2 Prameny	20
1.3 Poznámka k terminologii	25
2 NOVOKŘTĚNCI V REFORMAČNÍ EVROPĚ A NA MORAVĚ	26
3 STRACH	41
3.1 Strach společnosti z novokřtěnců	42
3.1.1 Ohrožení dobrého křesťana	42
3.1.2 Ohrožení veřejného pořádku	50
3.1.3 Ekonomická hrozba	56
3.2 Strach novokřtěnců ze společnosti	63
3.2.1 Zkažený svět	64
3.2.2 Bezbožná církev	66
3.2.3 Nekřesťanská vrchnost	68
3.3 Projevy strachu	70
3.3.1 Deviace, demonizace, novokřtění jako lidé na okraji	71
3.3.2 Perzekuce a pronásledování	72
3.3.3 Novokřtění ve vězení	80
3.3.4 Novokřtění na popravišti	85
4 ELEMENTÁRNÍ POROZUMĚNÍ	91
4.1 Konfesijní	91
4.2 Politické	101
4.3 Ekonomické	107
4.4 Společenské	111
5 PŘIJETÍ A INTEGRACE	115
5.1 Novokřtění v tandemu	115
5.1.1 Novokřtění v majetkoprávních vztazích	116
5.1.2 Novokřtění ve službách	123
5.1.3 Novokřtěnské řemeslné produkty jako předmět poptávky	130

5.1.4 Mimo zdi haushabenu – novokřtění jako součást panství, městeček a měst	131
5.1.5 Mezi zdmi haushabenu – návštěvy zvenčí	135
5.1.6 Osobní náklonnost, loajalita a přijetí	138
5.2 Novokřtění v konfliktu	145
5.2.1 Novokřtění v půhonech a u zemského soudu	146
5.2.2 Odcizený majetek, zadržování příbuzných, nedbalost při práci – novokřtění jako viníci	148
5.2.3 Žhářství, krádeže, loupeže a bezpráví – novokřtění jako oběti . .	154
5.2.4 Spory s vrchností	157
5.3 Novokřtění v krizi	162
5.3.1 Krize ve službách a řemeslech	163
5.3.2 Elitářství	166
5.3.3 Magie a alchymie	167
5.3.4 Alkohol a světská zábava	168
5.3.5 Snahy o obnovu starých pořádků	169
6 NÁVRAT STRACHU?	171
7 ZÁVĚR	177
SUMMARY	182
BIBLIOGRAFIE	188
SEZNAM ZKRATEK, OBRÁZKŮ A TABULEK	204

PROLOG: NOVOKŘTĚNCI – KONTINUITA, ČI DISKONTINUITA STEREOTYPŮ?

Novokřtění jako synonymum kacírů, bludařů a fanatiků – stereotyp, který od raného novověku přežil hluboko do 19. století, kdy Svatopluk Čech formuloval svoje veršované dílo Václav z Michalovic. V něm mladý šlechtic líčí překotné dekády pobělohorských dějin s retrospektivními vstupy z doby před vojensky nevýznamnou, nicméně politicky přelomovou bitvou na Bílé hoře. V prvním zpěvu popisuje podivný dar, který obdrží jezuité v průběhu hostiny – dort ve tvaru tvrze, již brání „vojsko černé odpadlíků církve pravověrné“.¹ Následuje výčet nejružnějších heretických skupin od samého počátku křesťanství až do vypravěčovy současnosti – včetně novokřtěnců:

*„S jiným kacírstvím po sladké tvrzi
přáteli se Valdensové drží.
Z okna Vykliff ušklebně rty špulí,
v římse k Husi Jeroným se tulí,
kolem věže v divotvárném věnci
ztřeštění se vinou novokřtěnci,
nejvýše pak zpuřná čela chmuří
Luther, Kalvin, Zwingli na cimbuří.“²*

Na poli krásné literatury se satíře nevyhnuli ani autoři 20. století. Švýcarský dramatik Friedrich Dürrenmatt ve své komedii *Novokřtění* z roku 1947 barvitě popisuje převrat ve vestfálském Münsteru a ovládnutí města novokřtění. Místy až

1 ČECH, Svatopluk: *Václav z Michalovic*. Praha 1946, s. 21.

2 Podtrženo autorkou. *Tamtéž*.

absurdní příběh líčí novokřtence jako hamižné, omezené a nestoudné kacíře, „*co jsou i pro kacíře kacíři!*“.³

Novokřtenci přežili v kolektivní paměti rovněž prostřednictvím lidové slovesnosti.⁴ Pověsti a lidová vyprávění rozšířené především v jihomoravských obcích, kde novokřtenci sídlili, jsou ke svým jinověrským protagonistům o něco shovívavější. Vykreslují je především jako majitele drahocenných pokladů, které při svém nuceném odchodu z Moravy zanechali ukryté ve sklepech či jiných tajných skrýších. Nebylo výjimkou, že poklad byl chráněn tajným heslem, habánským duchem či jiným magickým ochráncem – velmi často ohnivým kohoutem.

Pověsti o ukrytém novokřtěnském pokladu jsou dochovány např. z Lanžhota, Podivína nebo Uhřic. Lanžhotské pověsti vypráví nejprve o odchodu novokřtenců z městečka, během nějž nesměli podle nařízení s sebou odnést žádné cennosti. Lanžhotští novokřtenci se tedy vydali na cestu s plnými koši jablek, čemuž se místní nemálo podivovali. Nevěděli však, že novokřtenci do naříznutých jablek schovali peníze, a tak se jim podařilo alespoň část majetku odvézt s sebou. Zbylé cennosti prý zůstaly ukryté v některém z lanžhotských sklepů, kde je chrání heslo a ohnivý kohout. Toho, kdo by se pokusil poklad získat, ale neznal heslo, ohnivý kohout začaruje.⁵ Obdobně ohnivý kohout, který každého vetřelce uhranul, strážil také novokřtěnský poklad v Uhřicích.⁶ V Podivíně, kde se prý pod zemí nachází tři sudy plné peněz, se k ohnivému kohoutovi jako strážci pokladu připojuje také velký černý pes a duch novokřtence v černém hábitu.⁷ Novokřtěnský duch střežil také poklad na Kyjovsku. Jeho vzezření je popisováno až démonicky – měl mít ohnivé oči velké jako talíře a hledači pokladů na svou obranu používali svěcenou vodu.⁸

O novokřtěnských pokladech se tradovalo, že cesta k jejich nalezení (ať už otevřením samotného vchodu do sklepení nebo podzemí, či oslabením ochranných sil) se mohla hledačům otevřít v průběhu pašijí či vánoční mše – což je typický prvek pro lidové pověsti o ukrytých (nejen novokřtěnských) pokladech, který se objevuje napříč regiony. Lze tedy konstatovat, že pověsti o novokřtěnských pokladech výrazně nevybočují ze standardů pověstí o jiných pokladech. Avšak samotná

3 DÜRRENMAT, Friedrich: *Novokřtenci*. Praha 1967, s. 43.

4 K novokřtěnským pověstem z prostředí dnešní Moravy a Slovenska viz MAIS, Adolf: *Die Wiedertäufer-Sagen*. ÖZV XVIII (Gesamtserie 67), 1964, s. 125–155.

5 BARTOŠÍKOVÁ, Alena – KROPÁČ, Jan – RICHTER, Václav: *Kde modrý plamének hoří. Pověsti z kraje pod Lopeníkem, Buchlovem a Pálavou*. Břeclav 1998, s. 64 (Habánský poklad), s. 62–63 (Zlatá jablka); NOVÁKOVÁ, Zuzana: *Bílý koníček. Pověsti ze Slovácka*. Třebíč 2002, s. 70–71. K dané problematice rovněž ČERNÁ, Vlasta: *Habáni v pověstech lanžhotského lidu*. Malovaný kraj IV, 1949, s. 26; FROLEC, Václav – MACKOVÁ, Marie: *Pověst v lidovém vyprávění na Hodonínsku*. Český lid 45, 1958, č. 5, s. 220–226.

6 ŽARDECKÝ, Jiří: *Slovácké pověsti*. Třebíč 1998, s. 137–138 (Hlídač pokladů).

7 BARTOŠÍKOVÁ, A. – KROPÁČ, J. – RICHTER, V.: *Kde modrý plamének hoří*. s. 63–64 (Nedobytné peníze).

8 MAIS, A.: *Die Wiedertäufer-Sagen*, s. 154 (č. 25).

asociace novokřtenců s ukrytými poklady je důležitým dokladem toho, jak bylo na novokřtence na moravském venkově vzpomínáno.

V jiné pověsti, dochované tentokrát z Velkých Bílovic, se objevuje duch nařkáčického novokřtěnského chlapce, který strašil krutého obročního, jenž tyranizoval poddané na velkobílovickém panství. Strašidelného zjevení se zbavil až horlivými modlitbami v kostele a obrácením se k ctnostnému životu, jak mu poradil místní farář. Ten hbitě strašidelné zjevení identifikoval jako „toufarského odpadlíka“, který trpí za hříchy ostatních lidí (včetně těch pana obročního). Označení „toufarský odpadlík“ sice nikoliv úplně neutrální formou avizuje příslušnost k novokřtěnské víře, nicméně vzápětí je novokřtěnský chlapec označen za toho, kdo na svých bedrech nese hříchy krutého pana obročního a kdo se fakticky postavil na stranu utlačovaného lidu. Teprve díky jeho zjevení se pan obroční více věnoval modlitbám a dbal na to, aby vedl lepší život. Ve velkobílovické pověsti vystupuje duch novokřtence v podstatě v roli hrdiny.⁹

Zcela jinak jsou novokřtenci vyobrazeni v pověsti dochované z brněnského městského prostředí, která vypráví o černé Johance, o dívce-sirotkovi, která byla obviněna z čarodějnictví. Její čarodějnický charakter měšťané zdůvodňovali také doloženými styky s katem a s novokřtenci (sic): „Kdo se s novokřtenci spouští, s katovskými dětmi někdy obcoval a snad i s adamity styky má, jak jde poslední dobou hlas, ten spořádaným lidem je vždy a všude nebezpečný!“¹⁰ Postavení novokřtenců na roveň katům, v raném novověku zcela vyloučené sociální skupině, výrazně definuje novokřtence rovněž jako sociální outsidersy. Příklad k adamitům doplňuje vyloučení novokřtenců o rozměr radikální náboženské sekty.

V současnosti jsou v českém prostředí novokřtenci spíše pojmem málo známým, spojovaným především s událostmi v Münsteru, které mnohým zůstaly v paměti v učebnicové formuli „münsterská komuna“. Moravské novokřtěnství pak přetrvává v obecném povědomí zejména ve spojitosti s pojmenováním habání, což je výraz o něco mladší a používaný hlavně pro novokřtence žijící na území dnešního Slovenska (tehdejších Horních Uher). Odtud potom ustálený pojem habánská keramika či habánská fajáns, která dodnes patří k cenným sběratelským kouskům soukromých i veřejných sbírek, ale také na Moravě vcelku rozšířené přímění Habán či Habáň,¹¹ či expresivní výraz „habán“ vyjadřující člověka mohutné postavy, dlouhána¹². A v neposlední řadě nelze nezmínit známé moravské vinařství

9 BARTOŠÍKOVÁ, A. – KROPÁČ, J. – RICHTER, V.: *Kde modrý plamének hoří*, s. 67.

10 POPELÁŘ, Bohumír J.: *Urbář pověstí brněnských*. Brno 1946, s. 119–128 (Kamenná panna), zde s. 125.

11 MOLDANOVÁ, Dobrava: *Naše přjmení*. Praha 2019, s. 57.

12 Habán – internetová jazyková příručka (Ústav pro jazyk český Akademie věd ČR) [on-line]. Dostupné z: <https://prirucka.ujc.cas.cz/?slovo=hab%C3%A1n> [cit. 17.04.2024].

Habánské sklepy, jež se hlásí k tradici moravských novokřtěnců usazených ve Velkých Bílovicích, kde vinařství sídlí.¹³

Označení habán se objevuje také v mnoha jihomoravských místních názvech – např. Habánská ulice (Pouzdržany, Hustopeče, Mikulov, Velké Bílovice); Habánské náměstí (Dolní Věstonice), Habánský kopec (Vracov). Obdobně se místní názvy odvozují rovněž od slova toufar (z německého Wiedertäufer, což doslova znamená znovukřtěnec, tj. novokřtěnec), např. Toufarka (Alexovice, Příbice), Toufary (Tavíkovice) či Toufarské (Bohutice).¹⁴ Toufar se objevuje (podobně jako Habán či Habáň) v několika podobách – Toufar, Taufar, Taufer, Taufma(n)n – rovněž jako české příjmení.¹⁵

Moravské novokřtěnství, jehož stoletá etapa byla ukončena vlivem pobělohorských událostí, přežívá v moravském prostředí svými druhými životy dodnes: ať už se jedná o obraz novokřtěnců jakožto náboženských vyvrhelů, tajuplných jinověrců ukrývajících zlaté poklady, či o přežívání vlastních či pomístních jmen a výrazů, jejichž původ již dnes zná málokdo. Teprve dílem historického bádání se odkrývá skutečná tvář fenoménu moravského novokřtěnství.

13 Habánské sklepy – oficiální webové stránky [on-line]. Dostupné z: <https://www.habanskesklepy.cz/> [cit. 17.04.2024].

14 PAJER, Jiří: *Sídla novokřtěnců na Moravě*. Strážnice 2021, s. 25, 114, 126, 160.

15 MOLDANOVÁ, D.: *Naše příjmení*, s. 195, 199.

1 ÚVOD

Moravští novokřtění tvoří významnou kapitolu nejen v historii moravské země, ale také v historii novokřtění obecně. Zatímco ve švýcarských kantonech, na území říšských teritorií či rakouských zemí se novokřtění setkávali s pronásledováním, na Moravě se jim podařilo usadit, vytvořit trvalé společenství, prosperovat a navázat rozličné kontakty s moravskou společností. Zdejší specifická odnož novokřtění, tzv. huterité (ovšem mnohdy nazývaní tehdy i dnes prostě moravskými novokřtění), nemá v 16. století v kontextu novokřtěnského hnutí obdoby. Existence novokřtěnců na Moravě se odvíjela především od vzájemných kontaktů s moravskou šlechtou, která se stala klíčovým mediátorem mezi novokřtění a prostředím předbělhorské Moravy. Právě tento vztah, tuto (byť částečnou) sociální otevřenost jinak společensky, konfesně i právně izolovaných novokřtěnců vůči moravskému prostředí (a naopak), považuje tato práce za rozhodující moment v dějinách moravského novokřtění.

Izolovanost novokřtěnců, jež by se dala označit až za okrajovost, jak ji definují ve svých pracích Jean Claude Schmitt či Bronislaw Geremek, se rodila jednak zevnitř, od samotných novokřtěnců, kteří se v důsledku svého náboženského i sociálního světonázoru stranili okolního světa, ale vycházela také zvenjšku. Novokřtění přicházeli na Moravu jako cizinci a uprchlíci, jako vyznavači bizarního a s herezí hraničícího náboženství, jako světskými i církevními autoritami pronásledovaní kacíři a rozvraceči sociálních pořádků. Zcela odlišná víra a věroučná praxe spolu s odlišným životním stylem posouvaly novokřtence mimo standardní zónu společnosti. Geremek popisuje v souvislosti s okrajovými skupinami dvě roviny společenské reality: socioekonomickou a sociokulturní, na základě čehož přiznává, že jedinec může být vyloučen ze společenských, etických, kulturních či náboženských norem a hodnot, ale zároveň se může účastnit ekonomických vztahů

a aktivit ve společnosti. Rovněž Schmitt hovoří o jakési „užitečnosti“ okrajových skupin jako o rozhodujícím faktoru pro jejich integraci. Je-li jedinec společnosti užitečný, může být i navzdory své okrajovosti do společnosti přijat a začleněn.¹⁶

Z obou tvrzení bude vycházet i tato práce. Novokřtění stojící mimo Geremkovu sociokulturní rovinu, ale aktivně se zapojující do socioekonomických vztahů, tedy slovy Schmitta jsoucí společnosti „užiteční“, měli předpoklad k tomu být integrováni do společnosti předbělohorské Moravy. Prostředkem pro to se staly právě sociální a ekonomické kontakty novokřtěnců s jejich okolím, jež budou hlavním předmětem této práce.

Integrační i dezintegrační vlivy v průběhu stoletého působení novokřtěnců na Moravě ovlivňovala celá řada aktérů, z nichž nejvýznamnější roli hrála šlechta. K ní se ale přidávali také panovník, zástupci katolické církve, vrchnostenská úředníci, služební síla velkostatku a ostatní poddané obyvatelstvo. Analýza a interpretace celého tohoto integračního procesu prostřednictvím konkrétních kontaktů a situací tedy umožní nejen lépe pochopit postavení novokřtěnců v rámci moravské společnosti, ale mohou obecně přispět ke studiu integrace okrajových skupin do většinové společnosti.

Konkrétní podoby a projevy vzájemného vztahu mezi novokřtění a předbělohorskou moravskou společností budou studovány v časovém rámci let 1526–1620. Rok 1526 je rokem, kdy se novokřtění poprvé objevují na Moravě a jenž je tradičně považován za počátek moravského novokřtěnství. Rok 1620 byl pro novokřtěnce s ohledem na probíhající mocenské, náboženské i společenské změny určující pro jejich další (ne)působení v zemi. Období následující po roce 1620, které charakterizovala intenzivní protinovokřtěnská politika a v němž se novokřtění stali součástí narativu pobělohorského vypořádání se s rebelujícími stavy, je jen v letmém náhledu popsáno v epilogu této práce.

Ve svém dosavadním výzkumu jsem se věnovala jejich postavení v rámci moravského zemského práva, které jim vytyčilo specifický status.¹⁷ V této práci jsem se rozhodla je zkoumat také jako součást panství i jejich bezprostředního okolí. Budu se soustředit na formy těchto vzájemných kontaktů, na jejich intenzitu, vývoj a proměnlivost, na motivy jejich iniciace a realizace a v neposlední řadě také

16 GEREMEK, Bronisław: *Les Marginaux parisiens aux XIVe et XVe siècles*. Paříž 1975; KNOZ, Tomáš: „Lidé na okraji“ v moravské legislativě předbělohorské doby. In: DVOŘÁK, Tomáš – VLČEK, Radomír – VYKOUPILOV, Libor (eds.): *Milý Bore. Profesoru Ctiboru Nečasovi k jeho sedmdesátým narozeninám věnují přátelé, kolegové a žáci*. Brno 2003, s. 295–302; SCHMITT, Jean-Claude: *Die Geschichte der Außenseiter*. In: Le GOFF, Jacques – CHARTIER, Roger – REVEL, Jacques (eds.): *Die Rückoberung des historischen Denkens. Grundlagen der Neuen Geschichtswissenschaft*. Frankfurt nad Mohanem 1994, s. 201–243; TINKOVÁ, Daniela: *Člověk na okraji společnosti*. In: BŮŽEK, Václav – KRÁL, Pavel (eds.): *Člověk českého raného novověku*. Praha 2007, s. 190–215.

17 ŠTĚPÁNKOVÁ, Andrea: *Novokřtění, šlechta, panovník: vzájemné kontakty, role a strategie pohledem zemských pramenů předbělohorské Moravy*. Časopis Matice moravské (= dále ČMM) 139, 2020, č. 1, s. 3–25.

na důsledky, které z nich pro obě strany plynuly. Konečně bych chtěla definovat, jakým způsobem měly vliv na integraci novokřtěnců do moravské společnosti.

Tato práce vychází rovněž z historicko-antropologického předpokladu, že navzdory okrajovosti novokřtěnců určovaly podobu vzájemných kontaktů a jejich vývoj obě strany a že aktéři na obou zúčastněných stranách vystupovali aktivně. V případě novokřtěnců je možné tento výzkumný předpoklad uplatnit a rozvést především s ohledem na poměrně rozsáhlý fond pramenů novokřtěnské provenience – v případě sociálních skupin definovaných jako lidé na okraji poměrně neobvyklá skutečnost. Na základě studia pramenů produkovaných v domácím prostředí (především zemské a vrchnostenské provenience) v kombinaci s prameny novokřtěnskými lze tento vztah studovat jako oboustranný a sledovat vzájemné interakce, aktéry a motivy jejich jednání skutečně z obou úhlů pohledu.

Dané kontakty budou v rámci této práce studovány ve třech základních kategoriích, které považuji za určující pro definici vztahu mezi novokřtenci a předbělohorskou Moravou: 1) strach; 2) elementární porozumění; 3) přijetí a integrace. První kategorie bude vycházet z přirozené reakce raně novověké společnosti, kterou přítomnost novokřtěnců – náboženských a sociálních radikálů – bezprostředně vzbuzovala. Zároveň však bude sledovat strach novokřtěnců, již se vlivem pronásledování ocitali v sociálním vyloučení a na útěku. Ve druhé kategorii se zaměřím na to, jak se postupně bariéra strachu prolamovala, k čemuž v různých podobách docházelo na obou stranách. Třetí kategorie se bude věnovat integračnímu procesu, během kterého došlo k částečnému začlenění novokřtěnců do struktur předbělohorské moravské společnosti. Na závěr se bude práce věnovat pomyslnému návratu strachu, jehož rekonstrukce se stala jedním z hlavních nástrojů k vypovězení novokřtěnců z Moravy.

Linii vyprávění strach – porozumění – integrace bude odpovídat rovněž práce s prameny a způsob kladení argumentů, pro něž bude pro přehlednost a plynulost textu rozhodující věcný obsah, a nikoliv chronologická posloupnost či provenience pramene (pokud tyto faktory nejsou pro daný pramen rozhodující).

1.1 Literatura a stav bádání

Studium novokřtěnců má v domácí i zahraniční historiografii dlouholetou badatelskou tradici, která sahá hluboko do 19. století. Novokřtenci se zpočátku těšili zájmu především církevních historiků a teologů, později se však stávali stále více předmětem bádání také sociálních a hospodářských dějin.

Přehled starších děl zabývajících se novokřtenci či problematikou s novokřtenci spojenou podal v roce 1904 ve své *Bibliografii české historie* Čeněk Zíbrt¹⁸ a v roce

18 ZÍBRT, Čeněk: *Bibliografie české historie. Díl 3*. Praha 1904, s. 233–235, 292–295.

1934 otiskl přehled literatury k dějinám moravského novokřtenství František Hrubý¹⁹. Ze starších prací stojí za zmínku dílo rajhradských benediktinů a historiků Gregora Wolného a Bedy Dudíka či moravského politika a historika Christiana d'Elverta, kteří své práce zakládali na studiu novokřtěnských rukopisů, jež se začaly objevovat v evropských knihovních sbírkách.²⁰ Nejvýznamnějším počinem z této doby je dílo Josefa Becka, který se stal autorem první edice dílčích novokřtěnských kronik roztroušených po evropských archivech.²¹ Pozůstatkem Beckovy rozsáhlé badatelské činnosti je soubor originálů i opisů novokřtěnských rukopisů nejrůznějšího charakteru, jež jsou dnes pod názvem Beckova sbírka dostupné v Moravském zemském archivu.²² Z Beckových sbírek a z jeho výzkumné činnosti vycházel moravsko-rakouský historik Johann Loserth, který se zabýval mimo jiné postavou Balthasara Hubmaiera, myšlenkovou genezí moravského novokřtenství nebo historií a fungováním moravských novokřtěnských komunit.²³

Domácí historiografie s příchodem 20. století obohatila badání o novokřtencích o nové prameny a nové přístupy, nicméně (na rozdíl od historiografie zahraniční) se nadále věnovala a dodnes věnuje takřka bezvýhradně novokřtenství moravskému – výjimku představuje monografie Víta Vlnase o novokřtěnském převratu v Münsteru.²⁴ Většina badatelů soustředí svůj výzkum především na huterity, kteří se stali dominující novokřtěnskou skupinou na Moravě. V porovnání se zahraniční historiografickou produkcí, která s termínem „huterité“ v kontextu moravského novokřtenství takřka vždy pracuje (není-li předmětem výzkumu jiná novokřtěnská skupina), toto v domácích studiích často není terminologicky specifikováno a běžně užívaným pojmem moravští novokřtenci se často myslí právě huterité. Příčina je zcela přirozená – ostatní novokřtěnské skupiny se staly brzy natolik marginálními, že jejich vliv na fenomén moravského novokřtenství byl téměř nulový.

19 HRUBÝ, František: *Literatura k dějinám novokřtenců*. Český časopis historický (= dále ČČH) 40, 1934, č. 1, s. 209–211.

20 Zatímco Wolný pracoval s rukopisem novokřtěnské kroniky ze Stadtbibliothek v Hamburku, který mu zprostředkoval hrabě Sylva-Taroucca, Dudík publikoval poznámky k 11 novokřtěnským rukopisům, které prostudoval v budapeštské (tehdy peštské) univerzitní knihovně. WOLNÝ, Gregor: *Die Wiedertäufer in Mähren*. Vídeň 1850; DUDÍK, Beda: *Zur Wiedertäufer-Literatur*. In: D'ELVERT, Christian (ed.): *Schriften der historisch-statistischen Section der k. k. mähr.-schles. Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde* 14, Brno 1865, s. 365–372; D'ELVERT, Christian: *Zur Geschichte der Wiedertäufer in Mähren*. Notizen-Blatt der historisch-statistischen Section des kais. königl. mährisch-schlesischen Gesellschaft zur Beförderung der Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde, 1878, č. 2, s. 13–16, s. 22–24.

21 BECK, Josef (ed.): *Die Geschichts-Bücher der Hutterischen Brüder*. Vídeň 1883.

22 HRUBÝ, F.: *Literatura k dějinám novokřtenců*, s. 209–211.

23 Z nejvýznamnějších Loserthových prací viz LOSERTH, Johann: *Doctor Balthasar Hubmaier und die Anfänge der Wiedertaufe in Mähren*. Brünn 1893; TÝŽ: *Der Communismus der mährischen Wiedertäufer*. Wien 1894. Souhrn jeho poznatků publikoval v roce 1897 František Machát, viz MACHÁT, František: *Společenské řády novokřtenců na Moravě*. ČČH 3, 1897, s. 349–358.

24 VLNAS, Vít: *Novokřtenci v Münsteru*. Praha 2002.

Mezi klasické práce domácí historiografické produkce počátku 20. století patří kapitola věnovaná novokřtěncům ve třetím díle monumentálních *Zemských sněmů a sjezdů moravských* Františka Kameníčka²⁵ a monografie Františka Hrubého *Die Wiedertäufer in Mähren*²⁶. Zatímco Kameníček studuje novokřtěnce především v kontextu jednání moravských zemských sněmů, Hrubý již svůj výzkum doplňuje také o prameny vrchnostenského a novokřtěnského původu. Přestože komplexní pojednání o soužití novokřtěnců s prostředím předbělohorské Moravy, o různých typech vztahů a interakcí, ke kterým mezi nimi docházelo, doposud mezi historickými pracemi chybí, jsou právě Hrubého a Kameníčkovy práce v této oblasti cenným příspěvkem, a to jak na úrovni zemských (Kameníček), tak vrchnostenských i osobních záležitostí (Hrubý). Oběma pracím však chybí perspektiva novokřtěnských pramenů.

Možnosti studia novokřtěnců jakožto aktérů moravské předbělohorské společnosti, kteří navzdory svému formálně izolovanému postavení byli vlivem dlouhodobého pobytu v zemi nuceni navazovat nejrůznější druhy kontaktů a postupně se tak integrovali do některých jejích struktur, představil ve své studii z roku 1994 Jaroslav Pánek.²⁷ Východiska a přístupy Pánkovy studie, jež hned na počátku upozorňuje na to, že „*pozdějšímu vývoji novokřtěnců, zejména pak jejich stabilizaci v hostitelském prostředí jinověrců a jejich sociální integraci*“²⁸ bylo doposud věnováno mnohem méně pozornosti než jiným kapitolám z dějin novokřtěnství, se staly významnou inspirací pro vznik této práce.

Problematikou moravských novokřtěnců se v průběhu 20. století zabývalo také několik dílčích studií, které se v různé míře dotýkaly tématu soužití novokřtěnců s prostředím předbělohorské Moravy, pro žádnou z nich to však nebylo klíčové téma. Jmenovat lze studii Františka Mareše o historii moravského novokřtěnství doplněnou o osudy moravských novokřtěnců po jejich odchodu z Moravy do Uher.²⁹ O prameny vrchnostenské provenience (především o urbáře) se opírá

25 KAMENÍČEK, František: *Zemské sněmy a sjezdy moravské: jejich složení, obor působnosti a význam od nastoupení krále Ferdinanda I. až po vydání Obnoveného zřízení zemského (1526–1628)*. Díl třetí a poslední. Brno 1905.

26 HRUBÝ, František: *Die Wiedertäufer in Mähren*. Lipsko 1935. Vydání monografie předcházela kratší studie viz TÝŽ: *Nové příspěvky k dějinám moravských novokřtěnců*. In: ODLOŽILÍK, Otokar – PROKEŠ, Jaroslav – URBÁNEK, Rudolf (eds.): *Českou minulostí*. Sborník k šedesátinám prof. Václava Novotného. Praha 1929, s. 213–229. V roce 1937 byl zveřejněn také drobný článek o korespondenci novokřtěnců s Karlem st. ze Žerotína. TÝŽ: *Karel st. ze Žerotína a moravští novokřtěnci*. ČČH 43, 1937, č. 1, s. 68–72.

27 PÁNEK, Jaroslav: *Moravští novokřtěnci. (Společenské a politické postavení předbělohorských heretiků, sociálních reformátorů a pacifistů)*. ČČH 92, 1994, č. 2, s. 242–255; PÁNEK, Jaroslav: *Religious Liberty and Intolerance in Early Modern Europe. The Wiedertäufer in Moravia, the Predecessors of North American Anabaptists*. Historica. Historical sciences in the Czech Republic. Series Nova 2/32. Praha 1995 (vyd. 1997), s. 101–121.

28 PÁNEK, J.: *Moravští novokřtěnci*, s. 242.

29 MAREŠ, František: *Novokřtěnci*. ČČH 13, 1907, s. 24–36.

ve svém výkladu o působení novokřtěnců na moravských panstvích studie Jaroslava Novotného.³⁰ K dějinám jednotlivých novokřtěnských komunit a k jejich vnitřnímu fungování přispěl několika studiemi historik a archivář Metoděj Zemek.³¹ Vedle těchto prací vznikaly také studie věnující se vybraným specifickým novokřtěnským tématům. Jmenovat lze studie Zdeňka V. Tobolky (knihtiskař Sorg-Froschauer, provozovatel mikulovské tiskárny, která produkovala novokřtěnské tisky), Františka Teplého a Milana Kováře (novokřtění v jižních Čechách) či Simony Vlčkové (novokřtěnské školství).³²

Významnou součást bádání o moravských novokřtěncích tvoří také studium hmotné kultury, a to především fajánsové keramiky a jiných produktů novokřtěnské řemeslné činnosti,³³ ale také např. archeologické a antropologické průzkumy novokřtěnských hřbitovů³⁴. V posledních letech se stal předmětem zájmu odborné i laické veřejnosti objev a výzkum lokality Alinkov, raně novověkého dvora nedaleko Čermákovic na Moravskokrumlovsku, který je považován za ojedinělý pozůstatek novokřtěnského haushabenu z přelomu 16. a 17. století.³⁵

30 NOVOTNÝ, Jaroslav: *Novokřtění na jižní Moravě v 16.–17. století*. Vlastivědný věstník moravský (= dále VVM) 14, 1959, s. 86–92.

31 ZEMEK, Metoděj: *Pokrokové prvky jihomoravských habánů*. Jižní Morava (= dále JM) 15, 1979, s. 164–182; TÝŽ: *Habání na jižní Moravě II. (1561–1622)*. JM 16, 1980, s. 54–89; TÝŽ: *Sociální struktura habánů na jižní Moravě*. JM 17, 1981, s. 122–155; TÝŽ: *Habánské lokality podle původní habánské kroniky. I. část*. JM 18, 1982, s. 141–163.

32 TOBOLKA, Zdeněk Václav: *Knihtiskař Simprecht Sorg-Froschauer*. ČMM 53, 1929, s. 501–508; TEPLÝ, František: *O posledních novokřtěncích v jižních Čechách*. ČSPSČ 38, 1930, s. 95–102; KOVÁŘ, Milan: *Novokřtění na dominiu pánů z Hradce*. In: BŮŽEK, Václav (ed.): *Poslední páni z Hradce* (= Opera historica 6), České Budějovice 1988, s. 387–400; VLČKOVÁ, Simona: *Novokřtěnské školství a jeho význam v kultuře předbellohorské Moravy*. VVM 49, 1988, s. 45–55.

33 Ze starších prací především ČERNOHORSKÝ, Karel: *Počátky habánských fajánsů*. Opava 1931; aktuálně zejména výzkumy Jiřího Pajera – výběrem viz PAJER, Jiří: *Novokřtěnské fajánse ze Strachotína*. Strážnice 2001 (a literatura zde uvedená); TÝŽ: *Novokřtěnské fajánse z Moravy 1593–1620*. Strážnice 2011 a studie publikované ve sborníku *Nové studie o novokřtěncích*: TÝŽ: *Nové studie o novokřtěncích*. Strážnice 2018, s. 145–260; KALINOVÁ, Alena: *Novokřtěnská, habánská a posthabánská fajáns v Moravském zemském muzeu (1600–1765)*. Brno 2018. K výzkumu novokřtěnských nožířských produktů viz PAJER, Jiří: *Moravské novokřtěnské nožířství*. Acta Musei Moraviae. Scientiae Sociales 102, 2017, s. 81–93.

34 O novokřtěnských hřbitovech výběrem viz VALTROVÁ, Jana a kol.: *Možnosti a meze výzkumu pohřební novokřtěnců na jižní Moravě z pohledu biologické antropologie, historie a religionistiky*. Anthropologia Integra 14, 2023, č. 2, s. 7–24; UNGER, Josef: *Novokřtěnský hřbitov v Mikulově*. JM 20, 1984, s. 258–260 (a literatura zde uvedená); TÝŽ: *Wiedertäuferrfriedhöfe in Südmähren. Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich* 7, 1991, s. 129–132; TÝŽ: *Židovský nebo novokřtěnský hřbitov ve Veselí nad Moravou*. Malovaný kraj 2020, č. 3, s. 5. Aktuálně probíhá výzkum novokřtěnského hřbitova v Přibicích, vedený Ústavem antropologie PřF MU, dílčí závěry obsahem bakalářské práce viz KRÍŽ, Martin: *Pohřební ritus moravských novokřtěnců*. Bakalářská diplomová práce (PřF MU). Brno 2021. Ze starších prací viz UNGER, Josef: *Objev novokřtěnského hřbitova u Přibic (okr. Břeclav)*. Přehled výzkumů 1972. Brno 1973, s. 89.

35 PAJER, Jiří: *Nově objevené sídlo novokřtěnců v Čermákovcích (dvůr Alinkov, k. ú. Horní Kounice, okres Znojmo)*. Sborník Státního okresního archivu Znojmo 29, 2014, s. 40–59; TÝŽ, *K dějinám a stavební charakteristice sídla novokřtěnců v Čermákovcích (K původu a funkční interpretaci dvora Alinkov)*. Jižní

V současné době se dějinami moravského novokřtenství zabývá především archeolog Jiří Pajer, jenž k poznání novokřtěnské problematiky významně přispívá svým studiem novokřtěnské keramiky, archivních pramenů i archeologickým výzkumem jednotlivých novokřtěnských lokalit. Pajerovy studie vyšly souhrnně v publikacích *Studie o novokřtencích* (2006), *Nové studie o novokřtencích* (2018) a *Sídla novokřtenců na Moravě* (2021).³⁶ Pajerovy publikace (zejména poslední jmenovaná) mimo jiné souhrnně zprostředkovávají celou řadu archivních pramenů, které se jinak nacházejí roztroušené v různých archivních fondech a sbírkách a které jsou významné pro studium a analýzu fungování novokřtenců v prostředí předbělohorské Moravy.

Novokřtenství se těší dlouhodobé pozornosti také řady zahraničních badatelů. Badatelský zájem se zpravidla objevuje v zemích, kde novokřtenci působili, nebo v zemích, v nichž některé z novokřtěnských denominací dodnes působí. Z nepřehledného množství prací zabývajících se novokřtenstvím zdůrazním v tomto textu pouze ty, které se věnují vysloveně novokřtencům na Moravě. Vynechány budou práce věnující se novokřtenství obecně, novokřtenství v jiných oblastech či problematice současných novokřtěnských denominací.³⁷

V kontextu výzkumu moravského novokřtenství se většina zahraničních badatelů soustředí na prameny novokřtěnské provenience a z domácích (vrchnostenských, zemských) pramenů čerpá především z těch německy psaných, což je přirozeně způsobeno jazykovou bariérou. Právě tato skutečnost může být hnací silou pro výzkum moravského novokřtenství mezi domácími badateli, kteří jsou schopni pracovat s česky psanými prameny a výsledky svých výzkumů prostřednictvím cizojazyčných publikací zprostředkovat zahraničnímu bádání. Z výše uvedených důvodů je také zřejmé, že zahraniční historiografická produkce ke zkoumanému tématu – tedy vztahu novokřtenců k moravskému prostředí – přispívá jen okrajově a nejedná se o stěžejní oblast jejího zájmu.

Ze starších prací zahraniční historiografie zabývajících se moravskými novokřtenci bych zmínila zejména disertační práci Lydie Müllerové, v níž se věnuje převážně myšlenkovému pozadí ideálů společenství majetku a jeho uvedení do praxe na příkladu zřízení moravských novokřtěnských komunit.³⁸ Ekonomickou filozofii novokřtenců včetně pasáží věnovaných moravskému novokřtenství rozpracoval v roce

Morava 52, 2016, s. 81–102. Alternativní výklad, který rozporuje Pajerovu identifikaci Alinkova jako novokřtěnského sídla, publikovali pracovníci NPÚ: KRUNTORÁD, Matěj – MALANÍKOVÁ, Jana: *Hospodářský dvůr v Alinkově ve světle výsledků stavebně-historického průzkumu*. Jižní Morava 54, 2018, s. 241–265.

36 PAJER, Jiří: *Studie o novokřtencích*. Strážnice 2006; TÝŽ: *Nové studie o novokřtencích*. Strážnice 2018; TÝŽ: *Sídla novokřtenců na Moravě*. Strážnice 2021.

37 K přehledu starších prací viz publikované bibliografie: HILLERBRAND, Hans J. (ed.): *Bibliographie des Täuferturns 1520–1630*. (= Quellen zu Geschichte der Täufer X). Gütersloh 1962; KRISZTINKOVICH, Maria H.: *An Annotated Hutterite Bibliography*. Ontario 1998.

38 MÜLLER, Lydia: *Der Kommunismus der mährischen Wiedertäufer*. Lipsko 1927.

1964 také Peter James Klassen.³⁹ Ačkoliv obě práce významně přispívají k poznání vnitřního, především pak ekonomického fungování novokřtěnských komunit, téměř vůbec nereflektují ekonomické vazby novokřtěnců s jejich okolím.

K výzkumu dějin moravských novokřtěnců významně přispěl rovněž americký historik Robert Friedmann.⁴⁰ V kontextu výzkumu kontaktů a interakcí novokřtěnců s jejich okolím bych pak zmínila především jeho studii zaměřenou na novokřtěnské lazebníky a lékaře, v níž zmiňuje také jejich klientelu z řad společenských elit předbělhorské Moravy.⁴¹ Významným příspěvkem z oblasti sociálních dějin je monografie Clause-Petera Clasen zabývající se nejrozličnějšími sociálními aspekty novokřtěnského hnutí na území dnešního Švýcarska, Rakouska, středního a jižního Německa a Moravy, přičemž jedna část knihy je věnována přímo sociálním dějinám moravských huteritů.⁴² Clasenova podrobná sociálně-historická analýza moravských huteritů umožnila jednak přiblížit jejich praktické fungování na předbělhorské Moravě, jednak nastínit styčné plochy pro možnou interakci.

Kontakty moravských novokřtěnců se členy Jednoty bratrské zkoumal Jarold Knox Zeman. Zemanova práce poskytuje zevrubný rozbor diskusí a jednání, jež mezi zástupci obou náboženských uskupení v průběhu 16. století několikrát proběhly. Jde o jedinečný příspěvek v problematice vztahu novokřtěnců s jinou náboženskou skupinou.⁴³ Výchozí síť pro navazování kontaktů nastínil týž autor ve své rozsáhlé topografické studii mapující novokřtěnské lokality na území Moravy.⁴⁴

Významnou studii o dějinách moravských novokřtěnců se zvláštním zřetelem na lichtenštejnská panství a o vztahu k lichtenštejnské vrchnosti (zejména v rané fázi novokřtěnského hnutí) vydal v roce 1977 Christoph Möhl.⁴⁵

39 KLASSEN, Peter James: *The Economics of Anabaptism 1525–1560*. The Hague 1964.

40 Výběrem z díla Roberta Friedmanna FRIEDMANN, Robert: *Adventures of an Anabaptist in Turkey 1607–1610*. Mennonite Quarterly Review (= MQR) 17, 1943, s. 73–86; TÝŽ: *Hutterite Studies: Essays by Robert Friedmann*. Goshen 1961; TÝŽ: *Die Schriften der Huterischen Täufergemeinschaften. Gesamtkatalog ihrer Manuskriptbücher, ihrer Schreiber und ihrer Literatur, 1529–1667*. (= Österreichische Akademie der Wissenschaften, philosophisch-historische Klasse Denkschriften 86). Vídeň 1965.

41 FRIEDMANN, Robert: *Hutterite Physicians and Barber-Surgeons*. MQR 27, 1953, s. 128–136. Jedná se o poznámky navazující na studii Johna L. Sommera o novokřtěnském lékařství publikovanou ve stejném vydání MQR: SOMMER, John L.: *Hutterite Medicine and Physicians in Moravia in the Sixteenth Century and After*. MQR 27, 1953, s. 119–120.

42 CLASEN, Claus-Peter: *Anabaptism. A Social History, 1525–1618. Switzerland, Austria, Moravia, South and Central Germany*. Ithaca – London 1972.

43 ZEMAN, Jarold Knox: *The Anabaptists and the Czech Brethren in Moravia 1526–1628. A study of origins and contacts*. The Hague – Paris 1969.

44 ZEMAN, Jarold Knox: *Historical Topography of Moravian Anabaptism*. MQR 40, 1966, s. 266–278 (= dále *Historical Topography of Moravian Anabaptism I*); MQR 41, 1967, s. 40–78 (= dále *Historical Topography of Moravian Anabaptism II*), 116–160 (= dále *Historical Topography of Moravian Anabaptism III*).

45 MÖHL, Christoph: *Die Herren von Liechtenstein und die Wiedertäufer in Mähren*. Jahrbuch des Historischen Vereins für das Fürstentum Liechtenstein 77, 1977, s. 119–171.

Ze současných zahraničních autorů, kteří přispívají k výzkumu moravského novokřtenství, bych zdůraznila především práce německého teologa a historika Martina Rothkegela a německé historičky Astrid von Schlachta. Astrid von Schlachta se dlouhodobě věnuje moravskému novokřtenství (konkrétně huteritům) v kontextu dalších evropských novokřtenských hnutí, ale také v kontextu jeho časového vývoje (často s přesahem do moderní doby). Ve své disertaci *Hutterische Konfession und Tradition: Etabliertes Leben zwischen Ordnung und Ambivalenz* se zaměřuje výhradně na moravskou epochu novokřtenství a studuje fungování huteritských komunit, jejich interakce s okolním světem a vliv těchto interakcí na vývoj novokřtenského hnutí na Moravě.⁴⁶

Rothkegel se v rámci výzkumu moravských novokřtenců nesoustředí pouze na huterity, ale zdůrazňuje také roli dalších novokřtenských skupin. Studuje je jako náboženské, společenské, ekonomické a kulturní jednotky, které se staly nepřehlédnutelným aktérem předbělohorské Moravy.⁴⁷ Pro tuto práci jsou obzvláště cenné jeho poznatky o rané fázi moravského novokřtenství v Mikulově a jeho ideologickém a společenském zázemí, kterého se prvním novokřtencům v jihomoravském městečku dostalo.

V kontextu studia interakcí jsou zajímavé také práce amerického historika Adama W. Darlage, který studoval novokřtence pohledem katolických polemik a z nich vyplývající vzájemné kontakty mezi novokřtenci a vybranými představi-

46 Z prací Astrid von Schlachta výběrem SCHLACHTA, Astrid von: *Hutterische Konfession und Tradition (1578–1619). Etabliertes Leben zwischen Ordnung und Ambivalenz*. Mainz 2003; TÁŽ: *Die Hutterer zwischen Tirol und Amerika: eine Reise durch die Jahrhunderte*. Innsbruck 2006; TÁŽ: *Gefahr oder Segen? Die Täufer in der politischen Kommunikation*. Göttingen 2009; TÁŽ: *Täufergemeinschaften: Die Hutterer*. Mainz 2011; TÁŽ: *Erzählungen von Devianz. Die ‚wiedertäufer‘ zwischen interner Absonderung und äußerer Exklusion*. In: PILTZ, Eric – SCHWERHOFF, Gerd (eds.): *Gotlossigkeit und Eigensinn: religiöse Devianz im konfessionellen Zeitalter*. Berlin 2015, s. 311–332.

47 Z prací Martina Rothkegela především ROTHKEGEL, Martin: *Anabaptism in Moravia and Silesia*. In: STAYER, James – ROTH, John (eds.): *A Companion to Anabaptism and Spiritualism, 1521–1700*. Leiden 2007, s. 163–215; TÝŽ: *Kollektive Zucht und individuelle Heilsgewissheit. Zur Emigrationswerbung der Hutterischen Brüder*. In: BAHLCKE, Joachim – BENDEL, Rainer (eds.): *Migration und kirchliche Praxis. Das religiöse Leben frühneuzeitlicher Glaubensflüchtlinge in alltagsgeschichtlicher Perspektive*. Köln 2008, s. 133–144; TÝŽ: *Nepřátelé-přátelé umění. Obrazoborectví a renesanční sběratelství v mikulovské křtěnecké reformaci (1526–1535)*. RegioM, 2008, s. 118–133; TÝŽ: *Knižní kultura moravských novokřtenců. Rukopisy a tisky z knižních fondů huterských bratří v evropských knihovnách*. RegioM, 2010, s. 40–63; TÝŽ: *Radikalität und Toleranz: Das Täufertum von der frühreformatorischen Bewegung zur geduldeten Minderheit in Mähren und Oberungarn*. In: RAJŠP, Vincenc – SCHWARZ, Karl – DYBAŠ, Bogusław (eds.): *Die Reformation in Mitteleuropa. Reformacija v Srednji Evropi. Prispevki ob 500-letnici rojstva Primoža Trubarja*. Ljubljana 2011, s. 149–172; ROTHKEGEL, Martin – RAUERT, Matthias H.: *Katalog der hutterischen Handschriften und Drucke aus hutterischen Besitz in Europa. I.–II.* Gütersloh 2011; ROTHKEGEL, Martin: *Anabaptist Sabbatarianism in the Sixteenth-Century Moravia*. MQR 87, 2014, č. 4, s. 519–573; TÝŽ: *The Living Word: Uses of the Holy Scriptures among Sixteenth-Century Anabaptists in Moravia*. MQR 89, 2015, č. 3, s. 357–404; TÝŽ, *The Swiss Brethren: A Story in Fragments*. (= Bibliotheca Dissidentium 9). Baden-Baden 2021.

teli katolické církve (nejčastěji autory zmíněných polemik).⁴⁸ Otázky moravských novokřtěnců se ve svém výzkumu několikrát dotknul také Thomas Winkelbauer, který mimo jiné zasazuje novokřtěnskou problematiku do kontextu předbělohorské moravské legislatury.⁴⁹

Moderní historiografie obohatila studium moravských novokřtěnců o nové metodologické přístupy a položila si řadu nových výzkumných otázek. Z kuriózní náboženské menšiny, která zprvu zajímala především církevní historiky a topografy, se novokřtění postupně stali předmětem badatelského zájmu jakožto svěbytná sociální, ekonomická a samozřejmě také náboženská entita, jež představovala významný element nejen v rámci historického vývoje novokřtěnství, ale také dějin Moravy.

Cílý badatelský zájem o moravské novokřtěnství je posilován jednak novými historiografickými trendy, které přinesly nové přístupy k (novým) tématům (kulturní a sociální dějiny, historicko-antropologické přístupy, dějiny menšin a lidí na okraji), jednak ze strany stále existujících novokřtěnských komunit, které historický výzkum vlastních dějin nejen podporují, ale z určité části také produkují. Pod záštitou současných novokřtěnských (především huteritských a mennonitských) denominací fungují výzkumné instituce a spolky, jsou iniciovány publikační a editační projekty a nalézáme mezi nimi několik významných historiků novokřtěnství. V neposlední řadě nelze nezmínit ani pozůstatky hmotné kultury, jejichž archeologické či sběratelské nálezy otevírají jednak odborné diskuse, ale zároveň často přivádějí téma moravského novokřtěnství také do povědomí laické veřejnosti – ať už prostřednictvím médií, či výstavní, vzdělávací nebo populárně-naučné činnosti.

1.2 Prameny

V otázce studia vztahu novokřtěnců a šlechty na předbělohorské Moravě máme k dispozici tři základní okruhy pramenů, které vzájemné interakce buď přímo definují, nebo pohledem jednotlivých aktérů (tedy zevnitř) zachycují jejich podobu: 1) prameny zemské provenience; 2) prameny vrchnostenské provenience; 3) prameny novokřtěnské provenience. Tyto lze příhodně doplnit dalšími dvěma

48 DARLAGE, Adam W.: *Priests under Pressure in Southern Moravia: History and Identity in Roman Catholic Polemics (1575–1615)*. Chicago 2009; TÝŽ: „Quit tacet consentire videtur“: Christoph Andreas Fischer's Polemical Exchange with the Hutterite „King“ Klaus Braidl (1603–1604). *Renaissance und Reformation* 32, 2009, č. 3, s. 29–50; TÝŽ: *The Feast of Corpus Christi in Mikulov, Moravia: Strategies of Roman Catholic Counter-Reform (1579–86)*. *The Catholic Historical Review* 96, 2010, č. 4, s. 651–677.

49 Především WINKELBAUER, Thomas: *Die rechtliche Stellung der Täufer im 16. und 17. Jahrhundert am Beispiel der habsburgischen Länder*. In: BRUGGER, Eveline – WIEDL, Birgit (eds.): *Ein Thema – Zwei Perspektiven. Juden und Christen in Mittelalter und Frühneuzeit*. Innsbruck 2007, s. 34–66; TÝŽ: *Die Vertreibung der Hutterer aus Mähren 1622: Massenexodus oder Abzug der letzten Standhaften?* In: BAHLCKE, Joachim (ed.): *Glaubensflüchtlinge. Ursachen, Formen und Auswirkungen frühneuzeitlicher Konfessionsmigration in Europa*. Berlin 2008, s. 207–233.

okruhy, jež nabízí pohled zvenčí a jejichž charakter je spíše deskriptivní: 4) prameny církevní provenience a 5) prameny vnějších pozorovatelů různé provenience.

Do první kategorie (1) Prameny zemské provenience spadají především jednání a usnesení zemských sněmů (tzv. památky sněmovní), kopiáře památek sněmovních, sněmovní tisky, královská registra, mandáty proti novokřtěncům a berní prameny (příznávací berní listy, berní rejstříky), půhony, supliky. Na základě studia těchto pramenů lze primárně definovat pozici novokřtěnců v rámci zemského práva, jež ovlivňovalo možnosti, limity a způsoby sociálních, ale primárně ekonomických interakcí novokřtěnců s jejich okolím.

Převážná část tohoto pramenného souboru je spojena s jednáním moravských zemských sněmů – jedná se především o rozsáhlý fond památek sněmovních, tj. soubor knih, do nichž se zaznamenávala jednání a usnesení zemského sněmu, a kopiářů památek sněmovních, které obsahují přehled a znění listů doručených a odeslaných v průběhu zasedání zemského sněmu.⁵⁰ Tento fond tematicky doplňují rovněž sněmovní tisky, v nichž se zveřejňovaly sněmem přijaté artikuly.⁵¹ Pro období, kdy jednání o osudu novokřtěnců probíhala mezi panovníkem a stavy nejintenzivněji, tj. v letech 1533–1550, lze využít také „listů poselacích“ z královských registratur, zachycujících korespondenci mezi panovníkem a moravskými stavy.⁵² Z tohoto okruhu pramenů získáváme obraz o řešení novokřtěnské otázky na zemské úrovni, jejímiž hlavními aktéry jsou panovník a moravské stavy, a také o tom, jakým způsobem (ne)byl postup proti novokřtěncům naplňován, což bylo určující pro jejich samotnou existenci na Moravě.

O formě začlenění novokřtěnců do moravského bernictví vypovídá bohatý soubor berních příznávacích listů a berních rejstříků.⁵³ Skutečnost, že se soužití novokřtěnců s moravským prostředím neobešlo bez sporných situací, dokládají záznamy v půhoných knihách⁵⁴ a supliky a stížnosti adresované panovníkovi⁵⁵. Postup proti novokřtěncům ze strany panovníka či nejvyšších zemských úředníků zaznamenávají mandáty proti novokřtěncům⁵⁶ a prameny pocházející z dob gubernatury kardinála Františka z Ditrichštejna⁵⁷

(2) Prameny vrchnostenské provenience jsou zastoupeny jednak prameny, jež vycházely z administrativně-správních potřeb panství či velkostatku (urbáře, pozemkové knihy, účty, soupisy příjmů a výdajů, odhady panství), ale také šlechtickou

50 Moravský zemský archiv v Brně (= dále MZA v Brně), A 3 Stavovské rukopisy.

51 MZA v Brně, A 6 Sněmovní tisky.

52 Národní archiv (= dále NA), fond Registra, Praha (= dále Registra).

53 MZA v Brně, A 7 Berní příznávací listy.

54 MZA v Brně, A 3 Stavovské rukopisy.

55 NA, fond Morava.

56 MZA v Brně, G 1 Bočkova sbírka; MZA v Brně G 18 Patenty a cirkuláře.

57 MZA v Brně, G 140 Rodinný archiv Ditrichštejnů.

kořespondencí adresovanou novokřtěncům jak ve vrchnostensko-poddanských, tak v osobních záležitostech. Jedná se o velmi torzovitý materiál rozptýlený po šlechtických rodinných archivech a archivech patrimonií a velkostatků uložených v Moravském zemském archivu a v Zemském archivu v Opavě (pob. Olomouc), případně ve vídeňském Hausarchiv der regierenden Fürsten von und zu Liechtenstein. Problematická u většiny rodinných a patrimoniálních fondů je absence starších pramenů, které by pocházely ze sledovaného období. Výjimku tvoří poměrně bohatý soubor urbářů doplněný o pozemkové knihy, na jejichž základě si lze udělat alespoň rámcovou představu o majetkoprávních vztazích novokřtěnců na moravských panstvích.⁵⁸ Konkrétní vazby a situace ekonomického a sociálního charakteru však odkrývá zejména korespondence mezi novokřtenci a vrchností. V tomto ohledu primárně posloužil ucelený soubor dochované korespondence žerotínské (Jana Diviše a Karla staršího ze Žerotína).⁵⁹

Bílá místa způsobená nedostatkem pramenů vrchnostenské provenience mohou doplnit (3) Prameny novokřtěnského původu. Novokřtenci vyprodukovali během svého moravského působení řadu rukopisů nejrůznějšího charakteru.⁶⁰ K nejdůležitějším pramenům patří novokřtěnské kroniky, které v chronologickém sledu vyprávějí o událostech spojených s novokřtěnským společenstvím. Kromě klasických kronikářských záznamů obsahují kroniky také věroučné poznámky, ale i zprávy z běžného chodu komunity (např. volba do jednotlivých novokřtěnských „úřadů“, jako byli správci, kazatelé atd.). V současné době jsou k dispozici čtyři ediční zpracování. V roce 1883 vydal již zmíněný Josef Beck edici *Geschichts-Bücher der Wiedertäufer in Österreich-Ungarn*, vycházející z dílčích novokřtěnských kronik nalezených v evropských archivech.⁶¹ Následovala edice rakouského literárního historika Rudolfa Wolkana, který již vycházel z hlavní novokřtěnské kroniky (o jejíž existenci Beck sice věděl, ale považoval ji za ztracenou⁶²), jež se v té době nacházela v jedné z huteritských komunit ve Spojených státech amerických. Edice vyšla v roce 1923 pod názvem *Geschicht-Buch der Hutterischen Brüder*.⁶³ Lingvisticky přesnou i diplomaticky precizně zpracovanou edici „velké kroniky“ vydal v roce 1943 americký germanista Andreas

58 Zápisy z pozemkových knih a urbářů týkající se novokřtěnců otiskl PAJER, J.: *Sídla novokřtěnců na Moravě*, s. 197–234 (Přílohy A a B).

59 Zemský archiv v Opavě (= dále ZAO), pobočka Olomouc, Rodinný archiv Žerotínů Bludov. Korespondence Jana Diviše ze Žerotína s představiteli moravských novokřtěnců edičně vydána viz BŘEZÍKOVÁ, Marta (ed.): *Listy Jana Diviše ze Žerotína novokřtěncům. Kritická edice listů z kopií německé korespondence Jana Diviše ze Žerotína*. Magisterská diplomová práce (FF MU). Brno 2009. Některým listům (č. 8–16, č. 22) uvedeným ve zmíněné edici je však mylně přisuzován novokřtěnský původ. PAJER, J.: *Sídla novokřtěnců na Moravě*, s. 126, pozn. č. 318.

60 K charakteru novokřtěnských pramenů viz ROTHKEGEL, M.: *Knižní kultura moravských novokřtěnců*, s. 40–63.

61 BECK, J.: *Die Geschichts-Bücher*.

62 *Tamtéž*, s. XXXV.

63 WOLKAN, Rudolf (ed.): *Geschicht-Buch der hutterischen Brüder*. Vídeň 1923.

Johannes Friedrich Zieglschmid.⁶⁴ Na sklonku 80. let minulého století se zásluhou skupiny amerických huteritů dočkala „velká kronika“ také prvního překladu do angličtiny – *The Chronicle of the Hutterian Brethren* (Vol. I.).⁶⁵

Tato práce bude vycházet z tzv. velké (hlavní) kroniky (*Gemeindegeschichtsbuch, Das große Geschichtsbuch, The Great Chronicle*)⁶⁶, která byla vedena centrálně a sloužila jako hlavní zdroj informací pro menší kroniky, jež vznikaly jako opisy pro potřeby jednotlivých obcí. Z toho důvodu je všeobecně považována za nejúplnější zdroj novokřtěnské kronikářské produkce.⁶⁷

Novokřtěnské kroniky doplňují soubory novokřtěnské korespondence – pro tento výzkum jsou zajímavé především exempláře listů adresovaných moravské šlechtě nebo panovníkovi. Tyto dopisy svým obsahem a významem zpravidla přesahují teritorium jednotlivých panství a většinou promlouvají jménem celé novokřtěnské komunity.⁶⁸ Téměř s jistotou však můžeme tvrdit, že korespondenční styk mezi novokřtenci a jejich vrchností byl čilý – jak můžeme usuzovat ze situací popsaných v kronikách, ale také z dochovaných listů vrchnostenské provenience, jež buď odpovídaly na předchozí novokřtěnské dopisy, nebo samy na své sdělení očekávaly odpověď.⁶⁹

Významné jsou rovněž prameny spojené s vnitřním chodem novokřtěnských komunit, např. tzv. řády (*Ordnungen*), soubory pravidel vydávané pro jednotlivá řemesla, jež umožňují lépe pochopit některé ekonomické aktivity novokřtenců a mohou pomoci rekonstruovat spektrum ekonomických kontaktů a interakcí mezi

64 ZIEGLSCHMID, Andreas Johannes Friedrich (ed.): *Die älteste Chronik der Hutterischen Brüder*. New York 1943. V roce 1947 edičně zpracoval rovněž pokračování „velké kroniky“ známé pod označením „malá kronika“: TYŽ: *Das Klein-Geschichtsbuch der Hutterischen Brüder*. New York 1947. Zieglschmid vydal také sbírku novokřtěnských písní viz TYŽ: *Die Lieder der Hutterischen Brüder*. Scottsdale 1914.

65 Hutterian Brethren (eds.): *The Chronicle of the Hutterian Brethren*. Vol. I. Rifton 1987 (citováno dále *The Chronicle I*). V roce 1998 byla přeložena také „malá kronika“: TITÍŽ (eds.): *The Chronicle of the Hutterian Brethren*. Vol. II. Rifton 1998.

66 Především z edice A. J. F. Zieglschmida a jejího anglického překladu. ZIEGLSCHMID, A. J. F.: *Die älteste Chronik der Hutterischen Brüder*; Hutterian Brethren: *The Chronicle of the Hutterian Brethren I*. (= dále *The Chronicle I*).

67 LOSERTH, Johann: *Geschichtsbücher der mährischen Täufer*. In: HEGE, Christian – NEFF Christian (eds.): *Mennonitisches Lexikon II* (= dále ML II). Frankfurt nad Mohanem – Weierhof 1937, s. 91–96.

68 Jedná se zejména o list moravskému zemskému hejtmanovi (Jan Kuna z Kunštátu) z roku 1535: Universitätsbibliothek Wien, sg. I. 87.708 (Ms.I.340), f. 390–401 (otištěno v plném znění v anglickém překladu: *The Chronicle I*, s. 137–141); list moravským pánům z roku 1545: Bibliotheca Ecclesiae Metropolitanae Strigoniensis, sg. Ms. III. 150, f. 289–311 (otištěno v částečném znění: BECK, J.: *Die Geschichts-Bücher*, s. 169–172); odpověď novomlýnských novokřtenců na císařský požadavek peněžní pomoci: D'ELVERT, Christian: *Zur Geschichte der Wiedertäufer*, s. 13–16, 22–24; list novokřtenců Ladislavu Velenovi ze Žerotína z roku 1619: Haus- Hof- und Staatsarchiv Wien, Österr. Akten, Mähren, Fasc. 2, Papiere des Ladislav Velen von Zierotin, Nr. 13.

69 Jedná se zejména o kopiáře Jana Diviše ze Žerotína, Karla staršího ze Žerotína (uloženy v olomoucké pobožce Zemského archivu v Opavě) a Albrechta z Boskovic (uložen v Hausarchiv der regierenden Fürsten von und zu Liechtenstein ve Vídni).

novokřtění a šlechtou.⁷⁰ Tyto prameny přibližují vnitřní vývoj novokřtěnských komunit, jejich hodnot a postoje, které byly určující pro jejich jednání a působení v rámci moravské společnosti. Důležitým zdrojem informací týkajících se majetkové držby novokřtěnců na Moravě jsou také tzv. domovní knihy (*Hausbücher*), které se dochovaly v případě moravských novokřtěnských sídel pro Nové Mlýny. Tento typ pramene informuje o nabytí majetku do vlastnictví novokřtěnců – koupí, pronájemem, dědictvím atd. Někdy mohly obsahovat i stručný nástin dějin daného sídla.⁷¹

Oproti předchozím okruhům je objem následujících dvou (4) Prameny církevní provenience a (5) Prameny vnějších pozorovatelů různé provenience podstatně skromnější a tyto prameny posloužily spíš jako doplňující pohled. V případě okruhu (4) se jedná zejména o protinovokřtěnské polemiky a traktáty z pera mikulovského faráře Christopha Erharda a valtického jezuitu Christopha Andrease Fischera.⁷² Dílčím způsobem tento okruh doplňují prameny jiných konfesijních skupin, především Jednoty bratrské, dále pak bratří Habrovanských či malé stránky.⁷³

Okruh (5) zahrnuje zprávy či různé relace ze strany osob, jež lze definovat jako autory více či méně nezávislých pozorování novokřtěnců a jejich soužití s moravským prostředím. Tyto osoby se často s novokřtění přímo setkaly – buď zcela náhodně, nebo jednoduše proto, že toto náboženské uskupení vzbudilo jejich zvědavost. Jedná se často o cestovatele s různým původem, sociálním i náboženským pozadím, projíždějící náhodně či cíleně oblastmi s novokřtěnským osídlením. Jedná se především o relaci tübingenského profesora Stephena Gerlacha⁷⁴, papežského nuncia Enrica Caetaniho⁷⁵ či italského cestovatele Marc’Antoniana Varotta⁷⁶.

70 Opisy novokřtěnských řádů jsou dochovány v Beckově sbírce (dnes součástí fondu G 10) v Moravském zemském archivu v Brně. Přepisy vybraných řádů viz PAJER, J.: *Sídla novokřtěnců na Moravě*, s. 251–257. Některé novokřtěnské řády byly publikovány viz PETER, Karl – PETER, Franziska (eds.): *Der Gemein-Ordnungen (1651–1873)*. Reardan 1980.

71 SCHLACHTA, A. von: *Hutterische Konfession und Tradition*, s. 25. Domovní kniha pro Nové Mlýny edičně vydána viz MAIS, Adolf (ed.): *Das Hausbuch von Neumühl 1558–1610, das älteste Grundbuch der hutterischen Brüder*. Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich 80, 1964, s. 66–88.

72 Práce obou jezuitů ve vztahu k novokřtěnské problematice podrobil důkladnému rozboru americký historik Adam W. Darlage (viz díla citovaná v této práci).

73 Jedná se zejména o prameny ze sbírky Acta Unitatis Fratrum (svazky IV, V, IX, X), která je dostupná online: <http://vadecum.nacr.cz/vadecum/>.

74 BOSSERT, Gustav (ed.): *Herzogtum Württemberg*. (= Quellen zur Geschichte der Wiedertäufer I). Lipsko 1930, s. 1105–1108 (otištěno v plném znění: PAJER, J.: *Sídla novokřtěnců na Moravě*, s. 258–259; úryvky v anglickém překladu otištěny: GROSS, Leonard: *The Golden Years of the Hutterites. The Witness and Thought of the Communal Moravian Anabaptists During the Walpot Era, 1565–1578*. [= *Studies in Anabaptist and Mennonite History* 23]. Kitchener 1998, s. 39–40).

75 RAINER, Johann: *Ein Bericht über eine Reise durch Schlesien und Mähren im Jahre 1597*. In: POLÍVKA, Miloslav – ŠMAHEL, František (eds.): *In Memoriam Josefa Macka (1922–1991)*. Praha 1996, s. 277–304.

76 Úryvky v anglickém překladu otištěny: GROSS, L.: *The Golden Years of the Hutterites*, s. 38–39.

Okrajově, hlavně ve vztahu k raným fázím moravského novokřtění, bylo využito rovněž pramenů pocházejících z prostředí královských měst. Jedná se o dílčí dokumenty z fondů Archivu města Brna.⁷⁷

1.3 Poznámka k terminologii

Vzhledem k povaze novokřtěníského hnutí na Moravě bude při studiu kontaktů novokřtěnců a moravské šlechty kladen důraz především na huterity, kteří co do počtu i do významu výrazně převyšovali ostatní novokřtěníské skupiny. Vyplyvá to rovněž z bohaté pramenné základny huteritů. Záměrem práce však není vynechat další novokřtěníská uskupení. Ostatně ne vždy je možné v terminologii pramenů spolehlivě rozlišit huterity od zástupců jiných novokřtěníských uskupení. V pramenech se kromě označení „hutterische Brüder“ či „huterští bratři“, která explicitně určují příslušnost k proudu huteritů, setkáváme také s prostým pojmenováním „Wiedertäufer“, „Täufer“, „Anabaptistae“, „novokřtěníci“, „křtěníci“ či „toufaři“.⁷⁸ Tato označení sice měla přinejmenším v době svého vzniku dehonestující charakter, nicméně postupem času se zřejmě stala zažitým pojmenováním náboženské skupiny, která se ve stále větším počtu usazovala na jihomoravských panstvích. Vyplyvá to i z povahy pramenů, v nichž se označení objevují – např. vrchnostenská korespondence, urbáře či pozemkové knihy, jejichž záměrem nebylo dehonestovat novokřtěníce z důvodu jejich náboženské i sociální jinakosti – na rozdíl od protinovokřtěníských polemik či mandátů, pro jejichž účely tato označení ostatně v úplném počátku vznikala.

Tento text bude pracovat s termínem „novokřtěníci“, případně s termínem „huterité“, kde bude příslušnost k huteritské komunitě pro studovanou problematiku rozhodující. Pokud nebude možné z jazyka či kontextu pramene určit příslušnost ke konkrétnímu novokřtěnískému uskupení a bude-li to hrát při výkladu zásadní roli, bude tato skutečnost vždy zdůrazněna.

⁷⁷ Archiv města Brna (= dále AMB), fond A1/1 Sběrka listin, mandátů a listů; fond A1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih.

⁷⁸ PAJER, J.: *Studie o novokřtěnících*, s. 5–6.

Vážení čtenáři, právě jste dočetli ukázkou z knihy Mezi strachem a přijetím.
Pokud se Vám ukázka líbila, na našem webu si můžete zakoupit celou knihu.